

**Development of criminal legislation in the way of protection of water
recourses in the the nineteenth century**

**Розвиток кримінального законодавства у сфері охорони водних ресурсів
у XIX столітті**

Inna Berdnik,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Criminal Law and Justice, Law Faculty
"Chernihiv National Technological University"

Keywords:

criminal legislation, water resources, water, nature, natural resources, environment.

Ключові слова:

кримінальне законодавство, водні ресурси, вода, природа, природні ресурси,
навколишнє середовище.

Кінець XVIII – початок XIX ст. припадає на період інтенсифікації розвитку промисловості та урбанізаційних процесів внаслідок промислового перевороту. Суспільство перестає бути орієнтованим виключно на примноження земельних ресурсів як об'єктів власності, виникає вільний найм, що, у свою чергу, призводить до розквіту підприємництва.

Цей процес досить різко позначився на стані навколишнього середовища, адже зі збільшенням кількості і потужності підприємств, зростав їх негативний вплив на оточуючі природні ресурси: у вигляді шкідливих викидів в повітря, воду та ґрунтові покриви. Таке забруднення наносило досить відчутну шкоду, перш за все, самій природи, а також здоров'ю людини і народному господарству.

Змінити дану ситуацію було вирішено шляхом внесення відповідних змін до законодавчих актів, які регулювали основні сфери права Російської імперії.

Слід наголосити, що оскільки переважна частина території України в означений період належала до складу Російської імперії, всі зміни та законодавчі перетворення, як відбувалися з ініціативи імперських владних структур, ставали обов'язковими і для українців.

Російське законодавство даного періоду продовжувало регулювати питання охорони природи і окремих її компонентів, переважно, шляхом захисту державних економічних інтересів, тобто різних форм власності. Можна прослідкувати, що російське природоохоронне право позначене значним впливом, як рівнем економічного та політичного розвитку держави, так і різноманіттям природних ресурсів імперії, одним з яких була і залишається вода.

Вода як необхідна умова нормального функціонування суспільства, привертала увагу російського законодавця у двох аспектах:

- по-перше, як важлива умова життєдіяльності людини, тобто ресурс, який використовується в повсякденному житті та виробництві;
- по-друге, як один із головних шляхів транспортування.

Саме такі два критерії і визначали розвиток всього водоохоронного законодавства в Російській імперії.

Важливим нормативним документом другої половини XIX ст. був Статут шляхів сполучення (у ред. 1857 р.), присвячений регулюванню відносин між суб'єктами, які здійснюють рух по воді, контролю за ними з боку уповноважених органів, питанням утримання судів та заходами боротьби з забрудненням водойм і порядку розслідування справ про порушення правил судноплавства¹.

Проте все ж пріоритетним завданням для правотворців залишалася розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій по боротьбі із забрудненням джерел питного водопостачання та визначенні виду та міри

¹ Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Первого составленный. Издание 1916 года / Россия. Законы и постановления. - Т. 12. Ч. 1 : Устав путей сообщения ; Общий устав российских железных дорог. - 1916. - с.235.

покарання за порушення вимог користування громадським водоймами. Зазначені положення детально були регламентовані в «Уложении о наказаниях уголовных и исправительных» 1845 р. (в ред. 1885 р.) та «Уставъ о наказаніяхъ налагаемыхъ мировыми судьями» 1864 р. (з доповненнями від 1879 р.).

«Уложение о наказаниях уголовных и исправительных» - перший кримінальний кодекс в історії Росії, який набув чинності з 1846 року. Як нормативно-правовий акт Уложення являло собою кодифікований збір норм, які регулювали як загальні питання кримінального права, так і покарання за окремі кримінальні проступки. Зокрема, відповідальності за водні правопорушення були присвячені:

1. Глава «О нарушении правилъ для охраненгя чистоты воздуха и безвредности воды», яка включала в себе статті:

«1053. Если кто-либо построить, признанныя по законамъ вредными для чистоты воздуха или безвредности воды, Фабрику, мануфактуру или заводъ въ городѣ, или хотя и внѣ города, но выше онаго по теченію рѣки или протока, то сіи заведенія уничтожаются на счетъ виновнаго, и онъ подвергается денежному взысканію отъ пятидесяти до ста рублей.

Устроенныя такимъ же образомъ или не въ надлежащемъ отдаленіи отъ мясныхъ рядовъ бойни, также уничтожаются на счетъ виновныхъ и они за сіе, а равно и за неимѣніе при бойняхъ ямъ для помѣщенія нечистоты и за несвалку нечистоты въ такія ямы, подвергаются денежному взысканію отъ пятидесяти до ста рублей.

1057. Кто въ городахъ или селеніяхъ будетъ въ рѣкахъ, каналахъ, источникахъ или колодцахъ, изъ коихъ жители того мѣста берутъ для внутренняго употребленія воду, мочить конопли или ленъ, или же инымъ какимъ-либо образомъ портить воду, тотъ, смотря по важности произведенной имъ порчи и нанесеннаго чрезъ то вреда и по другимъ, болѣеили менѣе увеличивающимъ или уменьшающимъ вину его обстоятельствамъ, подвергается: денежному взысканію, въ городахъ отъ

одного до двадцати пяти рублей, а въ селеніяхъ отъ двадцати пяти копѣекъ до трехъ рублей.

Когдажь онъ, хотя и безъ умысла сдѣлать вредъ общественному здоровью, будетъ въ воду бросать вещества ядовитыя или сильнодѣйствующія и вредныя, то приговаривается за сіе къ заключенію въ тюрьмѣ на время отъ трехъ до шести мѣсяцевъ.

За учиненіе сего, съ намѣреніемъ лишить кого-либо жизни, виновный подвергается наказанію, въ статьѣ 1924 сего Уложенія за предумышленное убійство опредѣленному»².

2. Глава «О нарушеніи правилъ благоустройства и хозяйства въ городахъ и селеніяхъ», яка закрѣплювала наступні нормы:

«1523. Кто будетъ, бросая нечистоты какого-либо рода, засорять рѣки и источники, надъ которыми устроены города или селенія, тотъ подвергается за сіе денежному взысканію: въ городахъ отъ десяти до пятнадцати, а въ селеніяхъ отъ пяти до десяти копѣекъ, смотря по обстоятельствамъ, болѣе или менѣе увеличивающимъ или уменьшающимъ вину его.

Томужъ взысканію подвергаются и тѣ, которые такимъ же образомъ засоряютъ колодцы, или же имѣя обязанность чистить оныя и содержать въ исправности, сего не исполняютъ.

Въ случаѣ, когда отъ проступковъ въ сей статьѣ означенныхъ, произойдетъ важная порча воды, виновный подвергается взысканію или наказанію, опредѣленному въ статьѣ 1057 сего Уложенія.

1333. Кто въ городѣ устроитъ въ рѣкахъ и каналахъ тони для рыбной ловли, или же купальни, безъ дозволенія надлежащаго начальства, тотъ за сіе

² Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года / Издано проф. Императорскаго Училища правоведенія... Н. С. Таганцевымъ. - 5-е изд., доп.. - САНКТПЕТЕРБУРГ: тип. М. Стасюлевича, 1886. - с. 412.

подвергается, сверхъ уничтоженія сихъ заведеній на его счетъ, денежному взысканію отъ трехъ до десяти рублей»³.

Слід зауважити, що значна частина злочинів, об'єктом посягання яких були окремі компоненти природи в подальшому були перенесені в «Уставъ о наказаніяхъ налагаемыхъ мировыми судьями». Цей документ став четвертою частиною «Судебного устава» 1864 р., в якому встановлювалась відповідальність за найменш тяжкі проступки. Так, Глава четверта «О проступкахъ противъ общественнаго благоустройства» містила статті:

«52. За засариваніе рѣкъ, каналовъ, источниковъ или колодцевъ бросаніемъ въ нихъ камней, песку и т. п. веществъ, отъ которыхъ не можетъ лослѣдовать порчи воды, а равно за неисполненіе обязанности чистить колодцы и содержать ихъ въ исправности, виновные подвергаются: денежному взысканію яе свыше десяти рублей).

53. За проведеніе подземныхъ трубъ отъ помойныхъ ямъ, заводовъ или отхожихъ мѣстъ въ городскія трубы, виновные подвергаются: денежному взысканію не свыше ста рублей.

Въ случа проведенія такихъ трубъ въ рѣки или каналы, виновные подвергаются тому же взысканію вдвое).

57. За охоту, а также рыбную или иную ловлю въ запрещенное время, въ недозволенныхъ мѣстахъ, запрещенными способами, или безъ соблюденія предписанныхъ правилъ, равно какъ за разореніе птнчпхъ гн здъ, или продажу дичи, добытой въ недозволенное время, виновные подвергаются: денежному взысканію не свыше двадцати пяти рублей.

Примѣчаніе. Дѣйстви сей статьи, относительно лова рыбы, ве распространяется на тѣ мѣстности, для которыхъ востааовлены особыя во сему предмету правила.

³ Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года / Издано проф. Имп. Училища правоведенія... Н. С. Таганцевым. - 5-е изд., доп.. - САНКТПЕТЕРБУРГ: тип. М. Стасюлевича, 1886. - с. 453.

Дополнение (по прод. 1876). Определенному в сей статье взысканию и, сверх того, отобранию всей добычи подвергаются виновные в нарушении правил о производстве Устьшского тюленьего промысла. Означенное взыскание определяется с каждой лодки, в которой находилась нарушители).

111. За порчу воды в мѣстахъ, гдѣ ее берутъ для внутренняго употребленія, моченіемъ льна или конопли, сваливаніемъ или выливаніемъ нечистотъ, или же бросаніемъ вредныхъ веществъ, когда притомъ не было умысла нанести вредъ общественному здравію, виновные подвергаются: аресту не свыше семи дней, или денежному⁴.

Таким чином, «Уставъ о наказаніяхъ налагаемыхъ мировыми судьями» здебільшого деталізував склади злочинів, які були відомі кримінальному законодавству того часу.

В подальшому заборона на будівництво в містах і вище за течією річок шкідливих промислових об'єктів була закріплена в «Уставъ о промышленности (фабричной, заводской и ремесленной и Устав пробирный)» 1893 р. та «Уставъ строительном» (вид. 1900 р.).

«Уставъ о промышленности» в ст. 68. закріпив норму: «Запрещается строить в городахъ и выше городовъ по теченію рѣкъ и протоковъ мануфактуры, фабрики и заводы, вредные чистотѣ воздуха и виды.

По закону безусловно воспрещены къ устройству в городахъ лишь нѣкоторыя, особо указанная заведенія, какъ, напр., пороховые заводы, качающія заведенія, бойни и проч.; остальные же промышленныя заведенія могутъ быть устраиваемы в городахъ условно, т. е. при условія принятія мѣръ, обезпечивающихъ безвредность таковыхъ заведеній для окрѣжающаго населенія в отношеніяхъ гигиеническомъ и санитарномъ»⁵.

⁴ Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями: с дополнениями по 1 января 1879 г.: с прил. мотивов и извлечений из решений Уголовного кассационного департамента Сената / сост. Н. С. Таганцевым [авт. предисл. Н. С. Таганцев]. - Изд. 2-е перераб. и доп. - С.-Петербург: Тип. М. Стасюлевича, 1879. - VIII, с. 156.

⁵ Устав о промышленности (фабричной, заводской и ремесленной и Устав пробирный): Изд.: 3. - Изд. Юрид. кн. магазина Н.К. Мартунова, 1909. – с. 358.

Близькою за змістом є ст. 165-1 «Устава строительного»: «Заводовы для изготовленія взрывчатыхъ веществъ должны отстоять отъ желѣзныхъ и проѣзжихъ дорогъ, судоходныхъ рѣкъ и каналовъ и всякаго рода строеній на разстояніи не менѣе четырехсотъ сажкнѣ...»⁶.

Робота з удосконалення та кодифікації російського кримінального законодавства завершилися прийняттям «Уголовного уложения» 1903 р., яке стало останнім кодифікованим кримінально-правовим актом Російської імперії. Серед складів злочинів, які посягали на встановлений порядок охорони вод від забруднення належали наступні:

«220. Виновный въ порчѣ воды, служащей для питья или для водопоя, бросаніемъ, сливаніемъ, выливаніемъ, спускомъ въ нее или моченіемъ въ ней веществъ, дѣлающихъ воду непригодною для питья или водопоя, наказывается: арестомъ на срокъ не свыше одного мѣсяца или денежною пенею не свыше ста рублей.

Если вслѣдствіе такой порчи воды она сдѣлалась вредною для здоровья людей, то виновный наказывается: арестомъ или денежною пенею не свыше пятисотъ рублей.

261. Виновный въ самовольномъ и несогласномъ съ правилами объ устройствѣ канавъ и другихъ водопроводныхъ сооружены на чужихъ земляхъ для осушительныхъ, оросительныхъ и обводнительныхъ цѣлей пользованіи какъ самими этими сооруженіями, такъ и отведенною подъ нихъ землею или находящеюся въ нихъ водою, тамъ, гдѣ эти правила дѣйствуютъ, наказывается: денежною пенею не свыше пятидесяти рублей.

Если виновнымъ не исполнены правила относительно пользованія водою изъ водовмѣстилища, на которое распространяется дѣйствіе закона о пользованіи водами для орошенія земель въ Закавказьѣ, то онъ наказывается: арестомъ на срокъ не свыше одного мѣсяца или денежною пенею не свыше ста рублей.

⁶ Устав строительный / авт. А. А. Количев.- Изд. юрид. кн. магазина В.П. Анисимова, 1911. – с. 365.

Сему же наказанію подлежить въ Закавказьѣ виновный: 1) въ засариваніи такого водовмѣстилища, или въ допущеніи въ него скота, или въ перегонѣ скота, или въ переѣздѣ черезъ оное въ мѣстѣ, для сего не назначенному 2) въ неисполненіи обязанностей по содержанію такого водовмѣстилища или оросительнаго сооруженія; 3) въ производствѣ посѣва или насажденны, воспрещенныхъ правилами объ охраненіи упомянутыхъ водовмѣстительщъ»⁷.

Также Глава «О нарушенія постановленій о надзорѣ за промыслами и торговлею» регулировала питання законнаго размѣщенія промысловыхъ об'ектов:

«311. Хозяинъ завода, фабрики, ремесленнаго или торговаго заведенія или завѣдывающій оными, виновный въ томъ, что не устроилъ въ такомъ заведеніи приспособлена, предписаннаго закономъ или обязательнымъ постановленіемъ для предупрежденія заразы воздуха, воды или почвы, наказывается: арестомъ на срокъ не свыше трехъ мѣсяцевъ или денежною пеней не свыше трехсотъ рублей.

383. Виновный въ неисполненіи установленной закономъ или обязательнымъ постановленіемъ обязанности содержать яв исправности колодцы наказывается: денежною пеней не свыше десяти рублей.

384. Виновный въ томъ, что въ предѣлахъ округа охраны источниковъ минеральныхъ водъ и цѣлебныхъ минеральныхъ грязей, безъ надлежащаго разрѣшенія или безъ предварительнаго въ установленный срокъ заявленія мѣстному горному начальству, произвелъ такія работы, для исполненія коихъ требуются указанная разрѣшеніе или заявленіе, или возобновилъ пріостановленныя или производилъ воспрещенный тою же властью упомянутыя работы, наказывается: арестомъ на срокъ не свыше трехъ мѣсяцевъ или денежною пеней не свыше трехсотъ рублей.

385. Виновный въ проведеніи трубы для отвода нечистотъ въ рѣку или каналъ, гдѣ сіе воспрещено закономъ или обязательнымъ постановленіемъ

⁷ Уголовное уложение 1903 г. // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1904. Собрание третье. Т. XXIII. № 22706.

или въ непредназначенную для сего городскую трубу, наказывается денежною пенею не свыше двухсотъ рублей»⁸.

Досить вагомий вплив на розвиток водоохоронних норм справив інтенсивний розвиток нафтовидобування. Так, у травні 1904 р. було затверджено «Правила об ограждении Каспийско-Волжских водных путей от загрязнения нефтью». Даний Закон передбачав низку заходів з недопущення потрапляння нафтопродуктів у воду при їх транспортуванні, зберіганні і використанні на водному транспорті з одночасним визначенням міри покарання за їх порушення.

Таким чином, питання про розвиток кримінального законодавства у сфері охорони водних ресурсів фундаментально не досліджувалися. Це зумовлено тим, що: ці питання розглядались у відриві від історичного розвитку суспільства; Україна долала свій шлях до самостійності, суверенітету та державності у найскладніших історичних умовах.

Анотація

Стаття присвячена історичним аспектам розвитку кримінально-правової охорони водних ресурсів у ХІХ столітті. У ній здійснюється екскурс у минулі історичні часи з метою з'ясування етапів розвитку кримінального законодавства України у сфері кримінально-правової охорони водних ресурсів. Робляться висновки щодо розвитку кримінального законодавства у сфері охорони водних ресурсів, які фундаментально не досліджувалися.

Summary

The article is devoted to the historical aspects of the development of criminal law protection of water resources in the nineteenth century. The purpose of the article is to find out the stages of development of Ukrainian criminal legislation in the field of criminal law protection of water resources. Conclusions, regarding the

⁸ Уголовное уложение 1903 г. // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1904. Собрание третье. Т. XXIII. № 22706.

development of criminal legislation in the field of water resources protection, are made.

Використана література:

1. Об изменении правил от 27 мая 1904 г. - об ограничении Каспийско-Волжских водных путей от загрязнения нефтью [Дело] : 8 марта - 6 мая. - 1913. - 32 листов.
2. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Первого составленный. Издание 1916 года / Россия. Законы и постановления. - Т. 12. Ч. 1 : Устав путей сообщения ; Общий устав российских железных дорог. - 1916. - 505 с.
3. Уголовное уложение 1903 г. // Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1904. Собрание третье. Т. XXIII. № 22706.
4. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Издано проф. Имп. Училища правоведения... Н. С. Таганцевым. - 5-е изд., доп.. - САНКТПЕТЕРБУРГ: тип. М. Стасюлевича ,1886. - [4], 714 с.
5. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями: с дополнениями по 1 января 1879 г.: с прил. мотивов и извлечений из решений Уголовного кассационного департамента Сената / сост. Н. С. Таганцевым [авт. предисл. Н. С. Таганцев]. - Изд. 2-е перераб. и доп. - С.-Петербург: Тип. М. Стасюлевича, 1879. - VIII, 332 с.
6. Устав о промышленности (фабричной, заводской и ремесленной и Устав пробирный): Изд.: 3. - Изд. Юрид. кн. магазина Н.К. Мартунова, 1909. - 627 с.
7. Устав строительный / авт. А. А. Количев.- Изд. юрид. кн. магазина В.П. Анисимова, 1911. - 522 с.